

Suvaldyti ar pažinti: metodologinės socialinės erdvės analizės problemos miesto studijose

Tadas Šarūnas

Klaipėdos universiteto Socialinių pokyčių studijų centras
Center for Studies of Social Change at Klaipėda University
tadas.sarunas@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3131-0581>
<https://ror.org/027sdcz20>

Santrauka. Šiuolaikinės tarpdisciplininės miesto studijos dažnai remiasi gyventojų surašymo duomenimis. Ir nors tokiais duomenimis grįšta analizė padeda pažinti teritorinius ar erdvinius procesus, ji dažnai turi aiškių epistemologinių ribotumų. Šie duomenys, kuriuos generuoja valstybės administracinis aparatas, siūlo išankstines su valdymo tikslais susijusias socialinės tikrovės reprezentacijas. O tokius duomenis naudojantys mokslininkai rizikuoja priimti jas kaip objektyvią realybę. Straipsnyje siūloma pažvelgti, kaip georeferencinių duomenų naudojimas, ypač jų kartografavimas, veikia tyrėjų vaizduotę. Sekant Pierre'o Bourdieu plėtotą klasifikavimo kritika straipsnyje siūloma į surašymo duomenų kategorijas žiūrėti kaip į atskirus daugiamatę socialinę erdvę aprašančius elementus. O pasitelkiant Stavangerio miesto socialinės erdvės ir fizinės erdvės ryšių analizės pavyzdį straipsnyje aptariamos galimos georeferencinių surašymo duomenų analizės metodologinės alternatyvos. Lietuvos erdviniuose tyrimuose vis dar dominuoja pozityvistinė prieiga. Atsitraukimas nuo jos padėtų išnaudoti naujas atvirų duomenų infrastruktūras, kurios atveria galimybę geriau suprasti Lietuvos visuomenės socialines struktūras ir jų poveikį teritorijų kaitai.

Raktiniai žodžiai: socialinė erdvė, fizinė erdvė, georeferenciniai duomenys.

To Manage or To Comprehend: Methodological Issues of Social Space Analysis in Urban Studies

Abstract. Contemporary interdisciplinary urban studies often rely on census data. While analyses based on such data provide insights into territorial and spatial processes, they also present clear epistemological limitations. Generated by the administrative apparatus of the state, these data offer pre-constructed representations of social reality, primarily intended for governance purposes. Consequently, researchers using such data risk accepting them as objective reality. This paper explores how the use of geo-referenced data, particularly its mapping, affects the researcher's imagination. Drawing on Pierre Bourdieu's critique of classification, the paper proposes viewing census categories as individual descriptors of a multidimensional social space. Using the case study of the relationship between social and physical space in the city of Stavanger, it discusses possible methodological alternatives for the analysis of geo-referenced census data. In Lithuania, spatial research

Received: 05/09/2024. Accepted: 17/04/2025.

Copyright © 2024 Tadas Šarūnas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

remains largely dominated by positivist approaches. Moving beyond this paradigm could allow for better use of emerging open data infrastructures and foster a deeper understanding of Lithuanian social structures and their influence on spatial change.

Keywords: social space, physical space, geo-referential data.

Įvadas

Tarpdisciplininėms miesto studijoms būdingas tam tikras sezoniškumas. Tiek miesto sociologija, tiek tokios disciplinos kaip visuomeninė geografiija, miestų planavimas ar kriminologija dažnai įveiklina georeferencinius gyventojų surašymų duomenis. Tradiciškai gyventojų surašymai organizuojami tik kas dešimtmetį ir juos įprastai lydi erdvinę gyventojų kaitą aprašančios studijos, leidžiančios naujai pažvelgti į gyvenamąsias teritorijas, erdvinius procesus ar erdvinės segregacijos tendencijas. Georeferenciniai duomenys padeda pasiremti socialiniais faktais pasirenkant ir aprašant teritorinius tyrimo atvejus. O jais grįstos studijos pasakoja apie mūsų socialinės aplinkos pokyčius. Visgi kaip pagrindinį šaltinį pasirinkus tokius administracinius duomenis svarbu permąstyti jų ribotumus bei epistemologinį poveikį. Epistemologinė problema yra akivaizdi, nes susiduriame su tikrovės reprezentacijomis ir šių reprezentacijų validumo klausimais. Gyventojų surašymus organizuoja valstybė, kuri į fizinę erdvę projektuoja administracines pažinimo kategorijas – administracines miestų ar seniūnijų ribas ir gyventojų klasifikavimo modelius, kas yra socialinės erdvės reprezentacijos, sukonstruoti ir neretai perkonstruojami pažinimo įrankiai. Mokslininkai, kurie perima šias surašymo duomenų kategorijas ir jomis naudodamiesi vėliau aprašo kitus socialinius reiškinius, sukuria antrines tikrovės reprezentacijas, kuriose pirminių reprezentacijų paskirtis ir funkcijos laikomos pačia tikrove.

2017 m. pasirodžiusi studija *Lietuvos metropoliniai regionai* (Burneika ir kt. 2017) perteikia erdvinę Lietuvos gyventojų segregacijos vaizdą. Ją liudija smulkiai aprašomi ir žemėlapiuojami skirtingų užimtumo kategorijų, išsilavinimo, amžiaus, etninių grupių ir politinių preferencijų erdviniai duomenys, paimti iš 2011 m. Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo. Nors studijos pradžioje trumpai aprašoma turininga socialinės segregacijos studijų istorija ir jose plėtojamos teorinės diskusijos, studijos autoriai neaptaria savo tyrimo epistemologinių prielaidų. Jie pažymi, kad dauguma segregacijos reiškinį tiriančių darbų grindžiami vienokiu ar kitokiu būdu surinktų kiekybinių duomenų analize (ten pat; 20). Taip išreiškiama itin radikali pozityvistinė pozicija, kuria remiantis atsakymai apie socialinį pasaulį glūdi duomenyse, o ne socialine teorija grįstose jų interpretacijose. Ši nuostata matoma ir visoje likusioje studijoje, kurioje dominuoja duomenų aprašymas juos žemėlapiuojant ir pateikiant sveiku protu, o ne socialine teorija grįstas interpretacijas.

Reikia pripažinti, kad tyrinėdami socialinės erdvinės segregacijos klausimus mokslininkai turi mažai kitų galimybių, kaip tik pasikliauti administraciniais gyventojų surašymų duomenimis (Logan 2018). Todėl kiekvieną gyventojų surašymą dažniausiai lydi jų duomenis naudojančių mokslininkų diskusijos apie duomenų rinkimo metodologiją. Tokio pobūdžio kritiką, skirtą 2021 m. Lietuvos visuotinio gyventojų ir būstų surašymo metodologijai, pateikia ir Lietuvos

socialinių mokslų centro mokslininkai. Jie atkreipė dėmesį į administracinius duomenimis grįsto surašymo proceso trūkumus, turinčius neigiamą įtaką duomenų baigtumui ir tikslumui (Maslauskaitė 2023). Kaip užsiminta, surašymų duomenys neretai tampa pradinėmis socialinės tikrovės reprezentacijomis, o jų kategorijose glūdinčios prielaidos neretai išsiskinia ir vėlesnėje analizėje. Todėl tokia kritika svarbi plėtojant duomenų kokybės kultūrą, tačiau ji galėtų būti dar gilesnė – apimti ne tik duomenų rinkimo procesus, bet ir juose naudojamų kategorijų esmę.

Dirbant su pirminiais gyventojų surašymo duomenimis, būtina išlaikyti reflekyvią nuostatą, kad pradinis duomenų panaudojimo tikslas yra administracinis, o ne mokslinis. Dviejų intencijų – administravimo ir mokslinio pažinimo – sąlytis veda prie epistemologinės problemos: kaip pradinės klasifikavimo kategorijų paskirties funkcijos veikia mokslinį pažinimą? Skirtingus socialinės realybės aspektus tyrinėjantys mokslininkai nevienodai traktuoja georeferencinių surašymo duomenų teikiamas analitines galimybes – vieniems tai tik papildomos informacijos masyvas, o kitose srityse, kaip antai geografinė ar geografinių informacinių sistemų kūrimas, tai yra vienas pagrindinių šaltinių.

Toliau pateikiamoje metodologinėje kritikoje, skirtoje miesto studijoms ir socialinės segregacijos tyrimams, siekiu pateikti argumentus, kaip gyventojų surašymo duomenų naudojimas gali paveikti tyrėjo vaizduotę. Išskiriu dvi pagrindines sritis, kaip tyrėjų suvokimo struktūras veikia georeferenciniai duomenys. Visų pirma tai surašymuose naudojamų kategorijų ribotumas ir paties kategorizavimo poveikis mūsų vaizduotei. Antra, ne mažiau paveikus yra ir šių duomenų įerdvinimas pasitelkiant kartografavimo technikas. Šių duomenų valdymo technikų poveikį socialinės realybės reprezentavimui svarstysiu remdamasis Pierre'o Bourdieu sociologija. Į šio sociologo kūrybą vis dažniau siūloma atsižvelgti norintiems įpūsti gyvybės miesto studijoms (Savage 2011; Wacquant 2023), o jo plėtota pozityvistinių socialinių mokslų kritika ir pasiūlyta *socialinės erdvės* sąvoka gana tiksliai atliepia čia svarstomos metodologinės problemos esmę.

Suvaldyti ar pažinti: gyventojų surašymų kategorijų naudojimo dilemos

Surašymų duomenis naudodami tikrovės suvokimo tikslais turime galvoti ir apie institucijas, įvedusias juose naudojamas kategorijas. Aplenkdami šį veiksmą, o tiksliau – ignoruodami subjektų, turinčių galią konstruoti kategorijas, tikslus, – galime neužčia perimti šių subjektų epistemologinius diskursus ir jų įteigtą pasaulio suvokimą. Tas tikslas nėra neutralus pažinimas *per se*. Atsekti tikrąsias subjektų intencijas nėra paprasta, nes jos slepiasi po politikos formavimo ir įgyvendinimo institucijų hierarchija.

Tiesiogiai už gyventojų surašymą atsakingos institucijos, tokios kaip Valstybės duomenų agentūra Lietuvoje, veikia tik kaip duomenų rinkimo ir valdymo veiksmus inicijuojantys subjektai, be kita ko, įgyvendinantys ir tarptautinių institucijų (tokių kaip „Eurostat“) standartus ir nurodymus. O šiuos duomenis funkcionalius padaro platesnius tikslus programuojantys politiniai kabinetai ir juos įgyvendinančios ministerijų biurokratijos – galios centrai. Pastarieji nėra savarankiški, nes, savo ruožtu, jų galią ir veiklą riboja ir apibrėžia tarptautiniai subjektai, tokie kaip Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO), Europos Komisija, Jungtinės Tautos, Tarptautinis valiutos fondas, Pasaulio bankas ir kitos organizacijos, jų

generuojami globalūs politiniai diskursai. Kiti subjektai disponuoja galia apibrėžti techninę kompetenciją: kaip metodiškai organizuoti duomenų rinkimą, kaip pačius duomenis surinkti, skaitmeninti ir saugoti, kaip ir kam suteikti prieigą, kaip suprekinti jų panaudojimą. Dažniausiai šie techninės kompetencijos subjektai atlieka tarpininko vaidmenį tarp socialinės realybės ir subjektų, kurie disponuoja tikrąja politine ir administracine galia šią realybę paveikti. Būtent suvaldyti arba paveikti ir yra pagrindinė administracinius duomenis apie gyventojus užsakančių, renkančių ir tvarkančių subjektų intencija.

Svarstant klausimą, kaip šios intencijos gali veikti mokslinį pažinimą, aktuali tampa Pierre'o Bourdieu sociologija, kurioje daug dėmesio skirta socialinio pasaulio klasifikavimo sistemoms. Bourdieu tyrinėjo, kaip socialinių duomenų kategorijos tampa „realios“ ne tik dėl savo sąsajų su socialine realybe, bet ir jas instrumentalizuojant administraciniuose procesuose ir kovose dėl galios skirtinguose socialiniuose laukuose, tokiuose kaip aukštojo mokslo sistema (Bourdieu 1988).

Bourdieu kritikavo pozityvistinius socialinius mokslus, kuriuose administraciniai duomenys naudojami be jokios refleksijos – kaip tiesioginis socialinės realybės atspindys. Tokią kritiką jis rėmė kalbinių aktų, kuriais paremtas *kategorizavimo* veiksmas, analize. Ši iš graikų kalbos kilusi sąvoka „reiškia „viešai apkaltinti“ arba, gana akivaizdžiai, įžeisti. Tad kategorija, kategorizavimas yra viešas kaltinimas“ (Bourdieu 2018a [1982]; 12). Tokia sąvokos etimologija rodo, jog kiekvienoje klasifikavimo pastangoje slypi galios veiksmas. Kiekvienas kategorizuojantysis, kaip ir kiekvienas kaltinantis subjektas, siūlo tam tikrą objekto apibrėžimą. Tokie kategorizuojantys subjektai, kaip duomenis administruojančios institucijos, turi esminį išskirtinumą – socialiai pripažintą galią pateikti tikrovės apibrėžimą. O toks apibrėžimas iš karto tampa socialinių pasekmių turinčia tiesa. Tačiau bet kuris kitas kaltinantis subjektas kiekvieną kartą turės įrodyti, jog jo siūlomas socialinės realybės apibrėžimas yra tiesa. Šansai, kad siūlomas apibrėžimas bus priimtas kaip tiesa, priklausys nuo kaltinančio subjekto turimos galios skirtumų (pvz., bendruomenės lyderio ar prokuroro) ir turimų argumentų (pvz., įtaigumo ar turimų įrodymų). Klasifikuojančiojo turima galia lemia, kiek toji kategorija galų gale „prilimpa“ klasifikuojamajam objektui. Taigi praktinės – kasdieniame gyvenime naudojamas – kategorijas, su kuriomis, pavyzdžiui, susiduriame interviu situacijose, dažnai atpažįstame kaip „subjektyvias“ nuostatas, o administraciniame disкурse naudojamas kategorijas, kaip ir *Lietuvos metropolinių regionų* studijos atveju, kur kas dažniau linkstama priimti kaip tiesiogiai socialinę realybę nusakančias apibrėžtis.

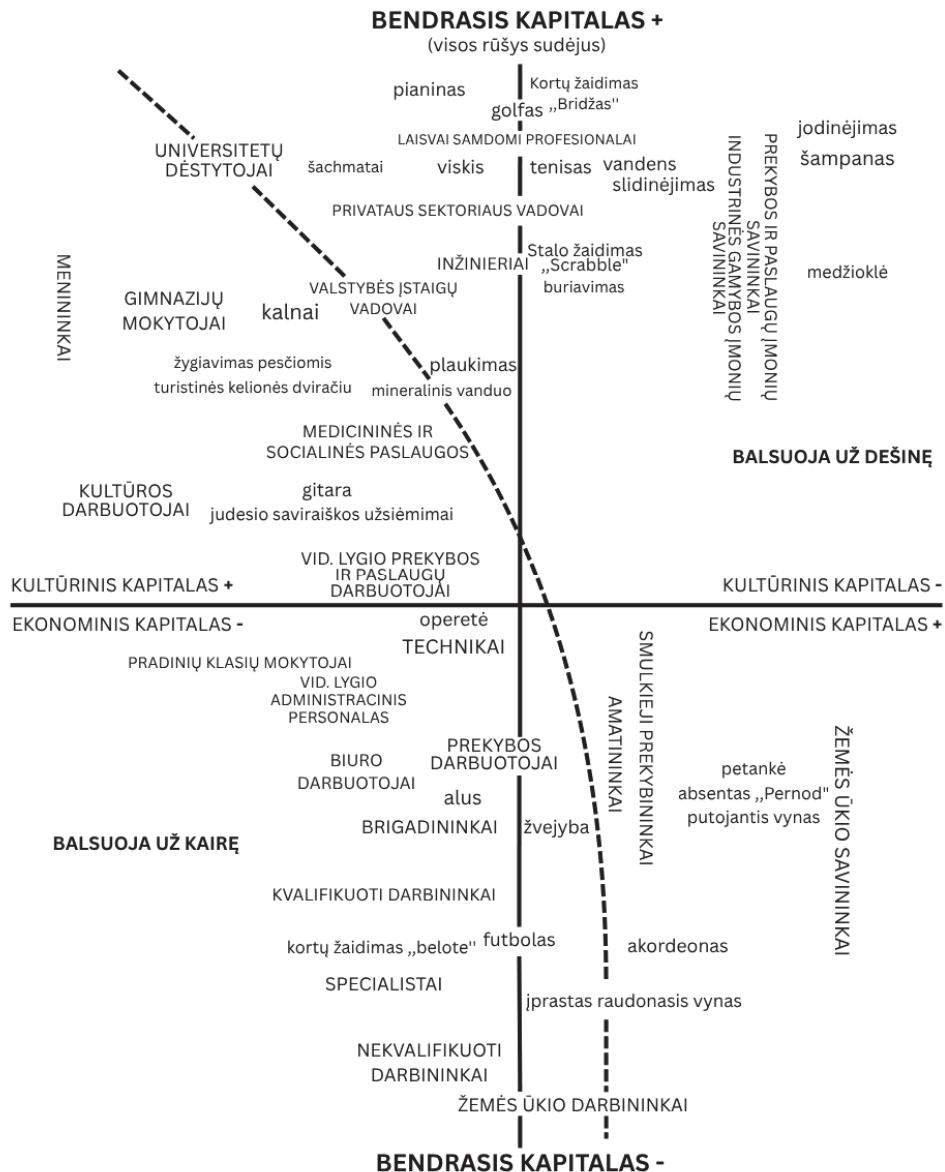
Kategorizavimas susijęs su viena labai paprasta praktine problema, su kuria susiduria kiekvienas socialinis mokslininkas, atliekantis kodavimo veiksmą, t. y. skaitmeninės reikšmės priskyrimą kintamojo reikšmėms. Pavyzdžiui, socialinės realybės ir jos variacijų reprezentacijoms naudodami rangines kategorijas, įvedame aštrias skirtis ten, kur išties egzistuoja tolygus tęstinumas. Ilustracijai paimkime švietimo ar įgyto išsilavinimo klasifikaciją ir joje naudojamas kategorijas. Klasifikacija grindžiama principu, kiek metų skirtingose švietimo sistemos pakopose turėtų praleisti asmuo – pradinėje mokykloje mokomasi 4 metus, pagrindinis išsilavinimas reiškia dar papildomus 6 metus mokykloje (su pradinio ugdymu tai būtų 10 metų), vidurinis – dar 2

papildomus metus (iš viso 12 metų mokykloje). O realybėje galima kur kas didesnė situacijų įvairovė, kai švietimo sistemoje praleidžiama nebūtinai tiek laiko, kiek suponuoja normatyvinė klasifikacija, ir nebūtinai su sėkminga pabaiga. Asmens išsilavinimas, grindžiamas tokia klasifikacine sistema, yra tik viena iš daugelio socialinių kategorijų, kuriomis surašymų duomenyse aprašomas kiekvienas iš subjektų. Bourdieu teigia, kad priskirdami tokias kategorijų reikšmes „<...> mes imamės individo, kuris yra kompozitas <...>, bet koduodami tokius individus mes juos suardome ir atomizuojame, analizuojame juos kaip seriją nepriklausomų, autonomiškų savybių, kurias įmanoma paversti vienetinėmis kategorijomis“ (Bourdieu 2018a [1982]; 24).

Gyventojų surašymų atveju tokį atomizavimo veiksmą atlieka duomenų valdymo institucijos. Tai savaime neatleidžia šiuos duomenis naudojančių mokslininkų nuo pareigos kritiškai įvertinti, kad tai yra ne jų pačių pasirinktos ar analitiškai tyrimo tikslams konstruojamos, o valdžios institucijų siūlomos išankstinės pasaulio suvokimo kategorijos, kurios veikia ir apriboja socialinio pasaulio pažintines galimybes. Viena vertus, tokia kategorija kaip išsilavinimas objektyviai žymi švietimo sistemoje praleistą laiką. Kita vertus, ne tiek praleistas laikas, kiek sėkmingas atskiros švietimo pakopos įveikimas ir kiti veiksniai nulemia kategorizuojamojo subjekto gyvenimiškas galimybes, pavyzdžiui, galimybę įsidarbinti aukštesnės valstybės tarnybos pozicijose. Kitaip tariant, tokios kategorijos vienu metu yra ir socialinę realybę aprašančios, ir ją konstruojančios kategorijos.

Taip surašymo kategorijomis suskaldytas bet kurios visuomenės vaizdas yra pavojingai nutolęs nuo mūsų patiriamos socialinės realybės. Ypač jei apsiribojama individualių kategorijų analize. Bourdieu kvietė tokias kategorijas kaip pajamos, išsilavinimas, užimtumas, profesija ar kitas naudoti kaip šukes, iš kurių, remiantis teoriniu žinojimu, iš naujo sudėliojamas socialinio pasaulio vaizdas. Jis pats pasitelkė korespondencinės analizės metodą, kuriuo savitai prieštaravo įprastoms statistikos taikymo normoms, būdingoms pozityvistiniams socialiniams mokslams. Šis metodas grįstas įsitikinimu, jog reikia interpretuoti ne atskirus ryšius, bet visą duomenų masyvą aprašomą kontekstą, nes naudojamos kategorijos įgauna reikšmę tik per daugialypius tarpusavio ryšius (Lebaron 2009).

Perprasti metodą galima pasitelkus paties Bourdieu pasiūlytą schemą, kuri vaizduoja ir leidžia rekonstruoti 1960-ųjų Prancūzijos socialinės erdvės ir gyvenimo būdų (ar skonių) sąsajas (žr. 1 pav., kuriame pateikta supaprastinta šios rekonstrukcijos versija). Ją Bourdieu pirmą kartą pateikė savo veikale *La Distinction* (Bourdieu 1979). Atskiri socialiniai žymenys, nusakantys individus, čia nėra lokalizuojami nuo nulio prasidedančioje ir iki begalybės nutįsioje koordinatinių sistemoje. Atskaitos tašku tampa rekonstruotos erdvės barocentras – schemos centre pavaizduotas taškas, kuriame susikerta ekonominio ir kultūrinio kapitalo ašių vidurkiai. Negana to, ši schema taip pat apima skirtingas profesijas (1 pav. žymimas didžiosiomis raidėmis), laisvalaikio praktikas (pažymėtas mažosiomis raidėmis) ir politines preferencijas (atskirtas punktyrine linija). Tad tai ne dvimatė, net ir ne trimatė, bet daugiamatė euklidinė erdvė. Tokioje erdvėje kiekvienas taškas (socialinis žymuo) yra aprašomas kaip tam tikras nuokrypių nuo barocentro derinys. Kiekvienas taškas yra glaudžiai susijęs su duomenyse matomu bendru socialinės erdvės vaizdu – jis yra aprašomas per santykius su kitais taškais, o kiekviena reikšmė prasmę



1 pav. Erdvinės analizės metodais sudaryta 1960-ųjų Prancūzijos socialinių pozicijų ir gyvenimo būdų erdvė (Bourdieu 1996a; 21)

įgauna tik reikšmių aibėje. Svarbu pasakyti, kad „socialinė erdvė“ čia nėra abstrakti metafora, bet labai aiškiai apibrėžtą turinti teorinę sąvoką. Bourdieu ją aiškino kaip individų ar jų grupių visuomenėje užimamų santykinų pozicijų visumą. Tai daugiadimensė erdvė, kurios ašis aprašo skirtingo (ypač ekonominio ir kultūrinio) kapitalo rūšys, o pozicijas šioje erdvėje – individų turimo kapitalo struktūra ir bendroji apimtis (Bourdieu 1979).

Geriau išsižūrėjus, ši sociologijos klasika tapusi schema savo pateikimo forma ištis primena visuomenės žemėlapi. Jame skirtingi pasirinktų kategorijų deriniai atitinka atskirų individų užimamas socialines pozicijas, o šių pozicijų visuma – visos visuomenės (arba tiksliau – socialinės erdvės) vaizdą. Šis žemėlapis yra *erdvinė* socialinės erdvės rekonstrukcija, atliekama pasitelkus *erdvinės* statistinės analizės metodus: jos viršutiniame kairiajame kampe susitelkę kultūrinio kapitalo „milijonieriai“, o viršutiniame dešiniajame kampe rasime „tikrojo“ – ekonominio – kapitalo pertekliuje esančius individus.

Schemeje pavaizduota tik gana supaprastinta socialinės erdvės (ir gyvenimo būdų) projekcija mūsų vaizduotei labiau įprastoje dvimatėje erdvėje. Tokios projekcijos turi savo ribotumą – jose atskiros dimensijos gali būti pernelyg suartinamos, taip paslepiančios socialinėje erdvėje slypinčią įvairovę ir atstumus. Tačiau jei tik tokias galimybes suteikia duomenys, ašių ir dimensijų tokioje analizėje gali būti daugiau nei galime jų išivaizduoti, o naudojantis šiuolaikiniais trimačio duomenų reprezentavimo įrankiais galima būtų sukurti dar tiksliau tikrovę perteikiančių vaizdų. Visgi čia gali kilti pagrįstas klausimas, kuo tokios abstrakčios schemos yra pranašesnės už konkrečias fizines teritorijas aprašančių georeferencinių duomenų žemėlapius?

Skaidyti ar sujungti: georeferencinių duomenų žemėlapiavimo ribotumai

Miesto studijose, ypač tokiose disciplinose kaip visuomeninė geografija ar urbanistika, po socialinių duomenų kategorizavimo veiksmo eina ne mažiau problemiškas gyventojų kategorijų žemėlapiavimas. Žemėlapis vaizduotei siūlo dar vieną reprezentaciją, nutolinančią mus nuo socialinės erdvės pažinimo. Socialinė erdvė yra abstrakti erdvė; ji nėra tiesiogiai susijusi su apčiuopiama fizine erdve. O žemėlapis siūlo matyti šias erdves kaip betarpiškai susijusias. Be to, jis siūlo fragmentuotą ir dalinį socialinės erdvės vaizdą. Juk žemėlapis dažniausiai įrėmina ir vaizduoja tik ribotą administracinę teritoriją.

Taigi kartografuojant dažniausiai įtraukiama papildoma – *lokacijos* – kategorija. Ši praktinė kategorija specifiskai struktūruoja mūsų vaizduotę, skatina sieti atskirus socialinės erdvės elementus su fizine erdve. Į analizę įtraukus tokias papildomas kategorijas, derėtų klausti ne tik apie tai, koks yra *lokacijų* turinys, bet taip pat – ar tai yra socialiai prasmingos kategorijos? Gyvenviečių etnografija užsiimantys mokslininkai pažymi, kad gyventojų praktiškai patiriamos vietovės ribos retai turi ką nors bendro su administracinėmis ribomis (Minnery et al. 2009). Teritorijos, kuriose atliekami kasdienybės ritualai ir kurios yra suprantamos kaip „mano vieta“ ar „mano rajonas“, paprastai yra kur kas siauresnės nei tai, ką vadiname *apskritimis*, *savivaldybėmis* ar net *seniūnijomis* (Campbell et al. 2009; Coulton 2012). Sutapimai tarp administracinių ribų ir kasdienybėje patiriamos vietos ribų dažnesni ten, kur teritorijas skiria griežti infrastruktūriniai barjerai arba sąlytis su gamtinėmis teritorijomis. Tad žemėlapiuodami surašymo duomenis ne tik naudojame socialinę realybę skaldančias kategorijas, bet ir toliau ją skaidome įvesdami papildomą, su kasdienėmis praktikomis mažai bendro turinčią *lokacijos* kategoriją. Kartografuojant bandoma apčiuopti nedidelę dalį socialinės erdvės, kuri realybėje kerta ir administracinių teritorijų, ir braižomų žemėlapių ribas. Kaip kartografinėse praktikoje nepamesti atskirose lokacijose vaizduojamų kategorijų ryšio su socialine erdve? Ir, apskritai, ar įmanoma tai pasiekti?

Socialinė erdvė įgauna ryšius su fizine erdve socialinių praktikų dėka, todėl reikėtų įsivardyti, kokios socialinės praktikos yra žemėlapiuojamos. Surašymų duomenų atveju tai yra būstas – ko gero, viena iš labiausiai įerdvintų socialinių praktikų. Būsto kaip socialinės praktikos apibūdinimas iš pirmo žvilgsnio gali skambėti keistai, nes būstą įprasta suvokti kaip erdvinį turto objektą, o ne praktiką. Tačiau šis objektas struktūruoja žmonių praktikas erdvėje: mobilumą fizinėje erdvėje (vykstama į būstą, apribojamas patekimas į jį kitiems), išteklių akumuliaciją erdvėje (daiktų kaupimas namuose ir aplink juos, namų fasado dekoravimas, rūpestis kiemo aplinka aplink nuosavus namus, investicijos į būsto infrastruktūrą ir jos išlaikymą), finansinius sandorius (būsto įsigijimas, ilgalaikė ar trumpalaikė būsto nuoma, perpardavimas), laisvalaikį (pobūvių rengimas namuose, jei tai leidžia būsto dydis, arba vakarojimas su draugais baruose, jei būstas nedidelis, kaip centrinėje Londono dalyje), šeiminis santykius (apsisprendimą skirti individualią erdvę vaikams ar ne, seksualinio gyvenimo organizavimą namų erdvėje) ir pan. Visa tai yra struktūrinės erdvinės praktikos, kurios savo prasmę ir formą įgyja santykyje su būstu. Aišku, būstas turi ir papildomų dimensių, kaip antai nuosavybės teisę, paskolos dydis, nuomos galimybės, fizinė infrastruktūra ir jos nusidėvėjimas. Tai irgi yra socialinės erdvės indikatoriai, susaistantys individus ir su įvairiomis socialinėmis sistemomis, lemiančiomis jų pozicijas ne tik fizinėje, bet ir socialinėje erdvėje. Socialiniai atskirų socialinių grupių žymenys ir skirtys išreiškiami ir erdviškai – tūriais, tankumu, atviros erdvės gausa ar kitais simboliniais žymenimis, kur gyvenamosios vietos adresas neretai tampa simboliu, bet stipriai kondensuotu disponuojamo turto indikatoriumi. Bourdieu mėgstamiausias miesto fizinės ir socialinės erdvės struktūrinės atitikties pavyzdys buvo dešinysis ir kairysis Senos upės krantai istoriniame Paryžiaus centre (Bourdieu 1996b). Šie upės krantai žymi mieste istoriškai nugulusias skirtingas ekonominio ir kultūrinio kapitalo koncentracijas, kurios atsiskleidžia ir kultūriniame vartojime. Kairiajame Senos upės krante aptinkamos avangardinio ir nekonformistinio meno formos, įprastai siejamos su intelektualais. O dešiniajame krante dominuoja ekonomiškai pajėgiausias elitas, ten meno vartojimas – konservatyvesnis, pavyzdžiui, ten gyvenantieji dažniau lankosi opere.

Abstrakti, tad ir nematoma socialinė erdvė atsiskleidžia kaip turto nuosavybės formos ir kitos lokalizuotos praktikos, todėl sykiu palieka ir apčiuopiamus bei pastebimus išpaudus fizinėje erdvėje. Būtent fizinėje erdvėje abstrakti socialinė erdvė tampa labiausiai atpažįstama ir praktiškai patiriama. Fizinės lokacijos tapimas socialinės erdvės segmentą reprezentuojančia *vieta* yra gana lėtas istorinis procesas. Svarstydamas fizinės ir socialinės erdvės ryšius bei dvilypę prestižinio gyvenamojo adreso vertę, Bourdieu pažymi, jog prestižinis adresas suteikia prieigą prie tokioms lokacijoms būdingos patrauklių išteklių gausos (Bourdieu 2018b). Lokacijos vertę nulemia ne tik joje aptinkami ištekliai, bet ir kitų aukšto socialinio statuso individų kaimynystė. Tokia kaimynystė pasižyminti gyvenamoji vieta padaro individo socialinį statusą dar labiau atpažįstamą – lokacija įgauna ir simbolinę vertę. Tą patį galima pasakyti ir apie kitame simbolinės vertės spektro gale esančius miesto getus. Apleistų gyvenamųjų kvartalų tyrimai liudija, kad toks šių vietovių simbolinis nuvertinimas neretai yra ilgametės segregacinės politikos rezultatas (Wacquant 2023). Tokia politika siekiama suvaldyti skurdžiąją miestų populiaciją atskiriant ją nuo kitų gyventojų. Tai pasiekama, be kita ko, ir sisteminga vietos stigmatizacija,

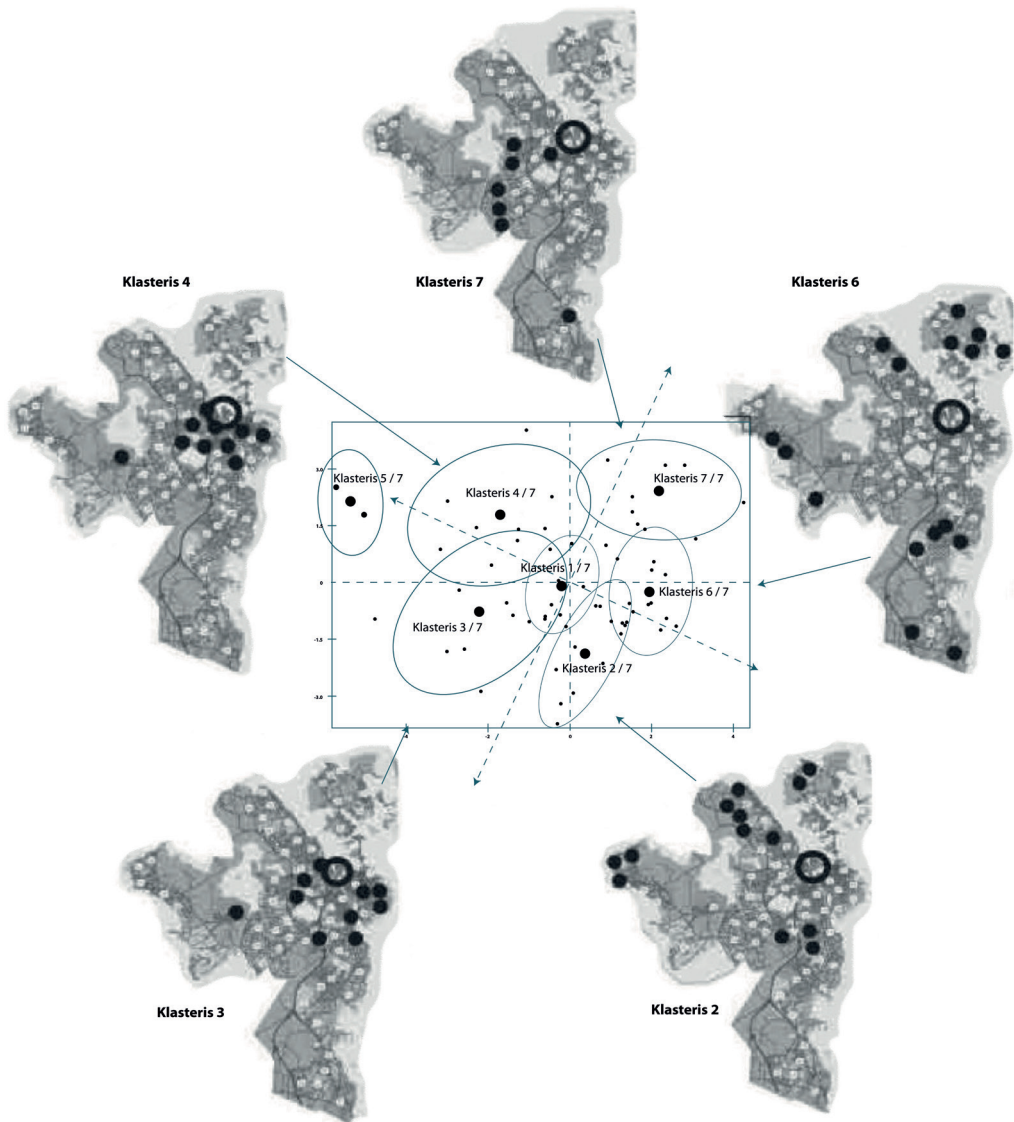
kai į miesto valdymo diskursą įtraukiamos tokios administracinės apibrėžtys kaip „probleminė teritorija“. Tačiau paprastas gyventojų surašymo duomenų kartografavimas tiesiogiai šių svarbių ekonominės ir kultūrinės galios pasiskirstymo fizinėje erdvėje niuansų neparodo.

Iš praktinės gyvenimo miestuose patirties puikiai žinome, jog dalis fizinės erdvės lokacijų pavadinimų istorijos raidoje tampa ir praktinėmis kategorijomis, eufemizmais, kurie sykiu netiesiogiai žymi skirtingas socialinės erdvės dalis. Todėl pagrįsta klausti, ar skirtingais istoriniais etapais šie eufemizmai turi realų pagrindą – ar šios teritorijos išties išsiskiria tuo, kokiems socialinės erdvės klasteriams priklauso jų gyventojai? Atsakyti į tokį klausimą ėmėsi Lennartas Rosenlundas, tyrinėdamas skirtingų Stavangerio miesto teritorijų gyventojų kapitalo apimtį ir jo struktūrą (Rosenlund 2017). Siekdamas atsekti, ar ekonominis ir kultūrinis kapitalas dėsningai veikia gyvenamosios vietos pasirinkimus ir materializuojasi specifinėse miesto lokacijose, jis iš visuotinio gyventojų surašymo 40-ies rodiklių sąrašo pasirinko penkis rodiklius, agreguotus teritoriniams vienetams:

- ekvivalencijos disponuojamos pajamos vienam namų ūkio nariui (mediana) (ekonominio kapitalo rodiklis);
- pajamų homoheterogeniškumo indeksas (ekonominio kapitalo rodiklis);
- skurdą patiriančių gyventojų dalis (ekonominio kapitalo rodiklis);
- namų ūkių, kur žemas išsilavinimas, dalis (kultūrinio kapitalo rodiklis);
- didelių, vidutinių ir mažų būstų dalis teritoriniame vienetuose (ekonominio kapitalo rodiklis).

Skirtingoms ekonominio ir kultūrinio kapitalo formoms susisteminti Rosenlundas pritaikė korespondencinės analizės metodą ir taip rekonstravo Stavangerio miesto socialinę erdvę. (2 pav. pateikti šios analizės rezultatai, parodantys kaip socialinės erdvės klasteriai nugulė į fizinę miesto erdvę.) Šioje analizėje išskiriami septyni prasmingi – socialinę įvairovę atskleidžiantys ir duomenyse egzistuojantys – ekonominio ir kultūrinio kapitalo deriniai.

Kitaip nei apklausų duomenyse, kurių kategorijas konstruodami mokslininkai turi kur kas daugiau pasirinkimo laisvės, administraciniai georeferenciniai duomenys turi savitų trūkumų. Visų pirma, ši Stavangerio socialinės erdvės rekonstrukcija pasižymi gana skurdžiu kultūrinio kapitalo rodiklių repertuaru; jam įvertinti naudojamas vienintelis išsilavinimo rodiklis. Kita problema yra ta, kad socialinė erdvė čia rekonstruojama remiantis 68 šio miesto administracinėmis teritorijomis, kurių kiekvienoje gyvena kiek daugiau nei 1 600 individų. Ši analizė iš esmės aprašo ne individus, o lokacijas, teritoriniams vienetams priskirdama pasirinktų rodiklių vidurkiais aprašomas visų jose gyvenančių individų savybės. Net ir analizuojant tokius smulkius administracinius vienetus yra daromas gana grubus supaprastinimas. Pagrindinis tokios analizės pranašumas turėtų būti jos eiliškumas – kai ji pradedama ne nuo apčiuopiamos (fizinės) erdvės, bet nuo abstrakčios (socialinės) erdvės rekonstravimo. Tačiau čia visgi pradedama nuo administraciškai apibrėžtų fizinės erdvės teritorijų, kurios apibūdinamos socialinės erdvės rodikliais. Tada, remiantis visų miesto lokacijų savybėmis, rekonstruojamas apytikslis socialinės erdvės atspindys miesto žemėlapyje.



2 pav. Penkiems Stavangerio miesto socialinės erdvės klasteriams priklausančių gyvenamųjų vietovių geografinė lokacija (Roselund 2017; 25)

Pastaba. Dideli juodi taškai žemėlapiuose žymi konkrečius administracinius teritorinius vienetus, patenkančius į konkretų klasterį; klasteriuose maži juodi taškai nurodo administracinio teritorinio vieneto padėtį socialinėje erdvėje; miesto centras žemėlapiuose pavaizduotas ryškiu juodu apskritimu; X ašis žymi socialinio ir kultūrinio kapitalo derinių variacijas (dešinėje yra daug ekonominio kapitalo ir mažai kultūrinio; kairėje – daug kultūrinio ir mažai ekonominio); Y ašis nurodo bendrą ekonominio kapitalo koncentraciją; skersai esančios ašys, pažymėtos punktyrais, reprezentuoja X ir Y ašis po koordinatų sistemos rotacijos, siekiant išryškinti homologinius darinius.

Tačiau net ir toks neryškus socialinės erdvės vaizdas turi svarbių pranašumų, palyginti su paskirų surašymo kategorijų analize. Pasirinkęs žemėlapiuoti ne paskiras surašymo kategorijas, bet teoriškai pagrįstus ir duomenyse egzistuojančius socialinės erdvės klasterius, mokslininkas atskleidė skirtingų šio miesto lokacijų daugiasluoksniškumą.

Socialinės erdvės reprezentavimo požiūriu problemiškas yra vieno miesto išskyrimas. Juk Stavangeryje gyvenančių individų klasinės pozicijos priklauso ir nuo bendro visos Norvegijos socialinės erdvės vaizdo. Pats šis miestas talpina specifinę socialinės erdvės klasterių kompiaciją, tad pradžioje derėtų rekonstruoti visos šalies socialinės erdvės vaizdą – įtraukti ne tik miestų, bet ir kaimiškas teritorijas. Kaip teigia Loïc Wacquant'as, šiuo metu faktiškai nėra tokių „kaimiškų“ praktikų ar kasdienybės gyvenimo aspektų, kurių nebūtų paveikęs metropolio gyvenimas (Wacquant 2023). O socialiniai mokslininkai, kurių specializacija – „kaimo“ ir „miesto“ gyvenimo tyrimai, neretai naudojasi neišdirbtomis sąvokomis, dažniau žyminčiomis kasdienybės ar administracinius procesus. Apskritai šių teritorinių kategorijų reikšmės intensyviai trina ir ekonominę restruktūrizaciją, dėl kurios jos tampa vis labiau subjektyvios (Dymitrow and Brauer 2018). Iš tiesų, vadovaudamiesi tik erdvinėmis „kaimo“ ar „miesto“ kategorijomis veikiausiai iki galo nesuprasime tokių reiškinių kaip kaimo vietovių gentrifikacija (Phillips 2010) ir kodėl tik dalis lokacijų po COVID-19 pandemijos tapo populiariomis „antrosiomis“ miesto profesionalų gyvenimo vietomis (Sulyok et al. 2024). Galvodami apie socialinę erdvę kaip apie administracines ribas skrodžiantį kontinuumą galime geriau suprasti, kaip ir kodėl miesto gyventojai kuriasi kaimiškose teritorijose ir kaip abstrakti socialinė erdvė skirtingais istorijos etapais nugula ant žemėlapių.

Diskusija: erdvės studijų dekolonizavimas ir atvirų duomenų teikiamos galimybės

Metodologinės kritikos pabaigoje natūralu būtų klausti, o kaip ji galėtų pagerinti šiuo metu Lietuvoje nusistovėjusias miesto studijų praktikas? Juolab kad ši kritika niekaip nekvestionuoja georeferencinių duomenų naudojimo, o jų žemėlapiavimas tikrai toliau bus svarbus duomenų pateikimo būdas. Ir nors žemėlapiavimu pasirenkamas erdvinis socialinių kategorijų įrėminimas gali atliepti praktinius *veikimo* erdvėje poreikius, kaip administracinis planavimas ir modeliavimas, tačiau jis taip pat savitu būdu ribos socialinės erdvės *pažinimą*. Čia pasiūlyti mąstymo apie erdvinis duomenis būdai ir susijusios statistinės analizės metodai yra tik viena iš alternatyvų, kaip tokių išankstinių apribojimų būtų galima išvengti.

Galėtume pasidalinti paprastu kvietimu – tiesiog skinti šiuos žemai kabančius vaisius ir naudoti dar neišbandytus pažinimo įrankius. Visgi Lietuvos miesto studijose minėtų metodologinių sprendinių iki šiol nebuvo imtasi. Į tai galima būtų pažiūrėti ir kaip į kitas problemas nurodantį simptomą. Visų pirma tai, kad Lietuvoje erdvę tiriantys socialiniai mokslininkai turi vangų santykį su socialine teorija. Ir tik pripažinę šią problemą, galėtume kalbėti apie duomenų ar jų organizavimo trūkumus.

Visuomenės geografija išlieka dominuojanti socialinių mokslų disciplina fizinės ir socialinės erdvės tyrimuose. Tačiau vietinė šios disciplinos specifika yra ta, kad Lietuvoje taip ir nesulaukėme ryškaus kritinės geografijos judėjimo, kurio entuziastai geografijos discipliną būtų suartinę su kitais socialiniais ir humanitariniais mokslais. Metodologinėje kritikoje siūlytas atsargus žvilgsnis į galios institucijų poveikį georeferencinių duomenų naudojimo praktikoms nebūtų jokia naujiena geografams, puoselėjantiems kultūrinį posūkį. Kritinės geografijos klasikais sekantys postkolonijinių studijų atstovai į žemėlapiavimo praktiką siūlo žiūrėti kaip į tiesioginį teritorijų *suvaldymo* įrankį, o šią tradiciją toliau puoselėjantys geografskatinia atpažinti kolonijinių imperatyvų poveikį pačiai geografijos disciplinai ir pripažinti jos indėlį kolonizuojant kitas šalis ir subordinuojant jų gyventojus (Harley and Woodward 1987; Garuba 2002; Oliver 2011; Rose-Redwood et al. 2020). Kvestionuodami žemėlapiuose vaizduojamų reprezentacijų objektyvumą, jie žemėlapiuose išvelgia imperinius galios santykius ir siekį transformuoti kraštovaizdžius bei jų gyventojų tapatybę. Lietuvoje, kuri turi tiek kolonizavimo, tiek autoritarinio režimo patirties, panaši refleksija taip pat būtų prasminga. Ji veikiausiai ir padėtų atsiverti galimybėms, glūdinčioms anapus pozityvistinio mąstymo ribų. O judėti tokio mąstymo link galima ir mezgant tarpdisciplininius ryšius.

Pasinaudoti naujomis metodologinėmis – fizinės ir socialinės erdvės analizės – priegoms gali sutrukdyti ir duomenų ar jų organizavimo trūkumai. Bet ši problema yra mažiau aktuali už pirmąją. Tokių trūkumų pasitaiko visada, o dorotis su jais yra neatsiejama socialinių mokslininkų darbo dalis. Visgi būtent apie juos dažniausiai ir pradedama kalbėti, kai užsimenama apie pozityvistinės prieigos trūkumus. Šioje diskusijoje labai nuspėjamas tokio pobūdžio klausimas būtų: ar čia pasiūlytai socialinės erdvės rekonstrukcijai Lietuvoje yra tinkamų duomenų? Į jį galima atsakyti peržvelgus 2021-ųjų metų Lietuvos gyventojų ir būstų surašymo duomenų rodiklius¹. Tarp jų tiesiogiai ekonominį kapitalą aprašo tik būsto rodikliai, o socialinės erdvės rekonstravimui reikalingų duomenų apie gyventojų pajamas nėra pateikiama. Kiek geresnė padėtis kalbant apie vieną pagrindinių kultūrinio kapitalo dimensijų – *gyventojų išsilavinimą*, kuris yra tarp šio surašymo rodiklių. Tačiau šio rodiklio kategorija „aukštasis išsilavinimas“ yra per abstrakti: ji nėra skaidoma į smulkesnes kategorijas, atspindinčias socialinės erdvės struktūros pažinimui svarbius šio kultūrinio kapitalo skirtumus.

Nepaisant gyventojų surašymo duomenų trūkumų, panaši, o ir tikslesnė Lietuvos ar jos didmiesčių socialinė rekonstrukcija, kaip čia pateiktas Stavangerio miesto pavyzdys, yra įmanoma. Su valstybės duomenų ežero infrastruktūros² atvėrimu mokslo tikslams mokslininkams atsiranda galimybių naudoti (taip pat ir sujungti) skirtingus administracinius duomenis. Ši nauja aplinka taip pat leidžia patiems mokslininkams konstruoti analizei parankias gyventojų klasifikavimo kategorijas, jeigu jų netenkina tai, kaip jos yra agreguojamos oficialiojoje statistikoje. Tokia duomenų valdymo infrastruktūra suteikia pažadą persikirstyti su duomenų valdymu susijusią

¹ 2021 m. pirmą kartą Lietuvoje visuotinis gyventojų ir būstų surašymas įgyvendintas administracinių duomenų pagrindu. Apie surašymo metodologinius sprendimus galima sužinoti Valstybės duomenų agentūros tinklalapyje: <https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?eventId=262029>

² Daugiau apie Lietuvos valstybės duomenų valdysenos sistemą: <https://duomenys.stat.gov.lt>

galią. Kokiu tikslu – *suvaldyti* ar *pažinti* – bus panaudota ši galia, visų pirma priklausys nuo pačių duomenų naudotojų tikslų. Bet kuriuo atveju socialine teorija informuotas mokslininkų įsitraukimas į šių duomenų naudojimą padės priartėti prie ryškesnio mūsų visuomenės vaizdo.

Literatūra

- Bourdieu, Pierre. 1979. *La Distinction: Critique sociale du jugement*. Paris: Les Editions de minuit.
- Bourdieu, Pierre. 1988. *Homo Academicus*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1996a. *Raisons pratiques: Sur la théorie de l'action*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 1996b. „Physical Space, Social Space and Habitus (Vilhelm Aubert memorial lecture)“, *Rapport* 10: 7–22.
- Bourdieu, Pierre. 2018a. *Classification Struggles: General Sociology, Volume 1, Lectures at the Collège de France, 1981–1982*. (eds.) Patrick Champagne, Julien Duval, Franck Poupeau and Marie-Christine Rivière. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 2018b. „Social Space and the Genesis of Appropriated Physical Space“, *International Journal of Urban and Regional Research* 42 (1): 106–114. <http://dx.doi.org/10.1111/1468-2427.12534>
- Burneika, Donatas; Ubarevičienė, Rūta; Valatka, Vytautas; Baranauskaitė, Aušra; Pociūtė-Sereikienė, Gintarė; Daugirdas, Vidmantas; Krupickaitė, Dovilė. 2017. *Lietuvos metropoliniai regionai. Gyventojų erdvinė diferenciacija XXI a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Campbell, Elizabeth; Henly, Julia R.; Elliott, Delbert S.; Irwin, Katherine. 2009. „Subjective Constructions of Neighborhood Boundaries: Lessons from a Qualitative Study of Four Neighborhoods“, *Journal of Urban Affairs* 31 (4): 461–490. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9906.2009.00450.x>
- Coulton, Claudia. 2012. „Defining Neighborhoods for Research and Policy“, *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research* 14 (2): 231–236.
- Dymitrow, Mirek; Brauer, René. 2018. „Meaningful Yet Useless? Factors behind the Retention of Questionable Concepts in Human Geography“, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 100 (3): 195–219. <https://doi.org/10.1080/04353684.2017.1419071>
- Garuba, Harry. 2002. „Mapping the Land/Body/Subject: Colonial and Postcolonial Geographies in African Narrative“, *Alternation* 9 (1): 87–116.
- Harley, John Brian; Woodward, David (eds.). 1987. *The History of Cartography. Vol. 1. Cartography in Prehistoric, Ancient, and Medieval Europe and the Mediterranean*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lebaron, Frédéric. 2009. „How Bourdieu “Quantified” Bourdieu: The Geometric Modelling of Data“ in Robson, Karen and Chris Sanders (eds.) *Quantifying Theory: Pierre Bourdieu*. Dordrecht: Springer: 11–29. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9450-7_2
- Logan, John R. 2018. „Relying on the Census in Urban Social Science“, *City and Community* 17 (3): 540–549. <https://doi.org/10.1111/cico.12331>
- Maslauskaitė, Aušra (red.). 2023. *Lietuvos gyventojų demografinių struktūrų ir procesų kaita*. Vilnius: Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas.
- Minnery, John; Knight, Jon; Byrne, John; Spencer, John. 2009. „Bounding Neighbourhoods: How Do Residents Do It?“, *Planning Practice & Research* 24 (4): 471–493. <https://doi.org/10.1080/02697450903327170>
- Oliver, Jeff. 2011. „On Mapping and Its Afterlife: Unfolding Landscapes in Northwestern North America“, *World Archaeology* 43 (1): 66–85. <https://doi.org/10.1080/00438243.2011.544899>
- Phillips, Martin. 2010. „Counterurbanisation and Rural Gentrification: An Exploration of the Terms“, *Population, Space and Place* 16 (6): 539–558. <https://doi.org/10.1002/psp.570>

- Rosenlund, Lenart. 2017. „Class Conditions and Urban Differentiation – Applying *Distinction's* Methodology to the Community“, *Bulletin of Sociological Methodology/Bulletin de Méthodologie Sociologique* 135 (1): 5–31. <https://doi.org/10.1177/0759106317710847>
- Rose-Redwood, Reuben; Natchee, Blu Barnd; Hetoevehotohke'e Lucchesi, Annita; Dias, Sharon; Patrick, Wil. 2020. „Decolonizing the Map: Recentering Indigenous Mappings“, *Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization* 55 (3): 151–162. <https://doi.org/10.3138/cart.53.3.intro>
- Savage, Mike. 2011. „The Lost Urban Sociology of Pierre Bourdieu“ in Gary Bridge and Sophie Watson (eds.) *The New Blackwell Companion to the City*. Oxford: Wiley-Blackwell: 511–520. <https://doi.org/10.1002/9781444395105.ch45>
- Sulyok, Judit; Nemes, Gusztáv; Orbán, Éva; Tomay, Kyra. „Is Second the New First? – The Conversion of Second Homes Into Primary Ones During and After the COVID-19 Pandemic“, *European Countryside* 16 (1): 64–85. <https://doi.org/10.2478/euco-2024-0005>
- Wacquant, Loïc. 2023. *Bourdieu in the City: Challenging Urban Theory*. Cambridge: Polity Press.